

שיאלה של זהות

החיבור בין ישראלים מסורתיים לעמדות ה'שמרניות' הוא טבעי ומתבקש. במאבק הגדול בין הפרוגרסיביות מבוססת-היחיד לבין המתונות של התפיסה המארגית, המסורת והישראליות בוחרות, אינטואיטיבית וערכית, בעמדה האחרונה

בשנים האחרונות החלו להישמע בשיח הציבורי בישראל קולות המציגים עמדה ערכית, מוסרית ופילוסופית המעמידה חלופה לעמדה השלטת בו כבר כמה עשורים. בעוד האליטה האינטלקטואלית הוותיקה בישראל מאמצת עמדות פרוגרסיביות ורדיקליות יותר ויותר, האליטה הצומחת מתוודעת להגות הניאו-שמרנית, המאזנת והמתונה – ומגלה שה"ימין" אינו בהכרח רק אינטואיציה עממית, ותבונת המשכילים אינה חייבת להוביל אל עמדות ה"שמאל". פוטנציאלית, הקול הזה – ש'השילוח' הוא שופר מרכזי שלו – עשוי לשחרר את הימין מאותה חולשה מובנית המקשה על ניצחונותיו האלקטורליים להפוך להובלת מדיניות: הקושי לנסח את תפיסת עולמו בשפה המזינה את 'מדינת העומק', כלומר את הפקידות הבכירה, את המילייה האקדמי והתרבותי, ואת מערכת המשפט.

אך אגב עליית השיח הניאו-שמרני, עולה גם הסתייגות או תמיהה על כך שרבים ממובילי ההגות הזו בישראל באים מן החברה הדתית. מה לבניה הנאמנים של המסורת ולהגות הניאו-שמרנית, שהורתה ופיתוחה במרחב האנגלו-אמריקני? האין זה נטע זר המתערב לפתע, מלאכותית, בשיחה הציונית והיהודית?

לפני הדיון הרחב, אתן בקצרה את התשובה הפשוטה והכמעט מובנת מאליה: יש סיבות טובות לכך שמי שאמונים על המסורת היהודית מאמצים את העמדות הללו, המחייבות את כיבוד המסורת, ומובילים את הפצתן בישראל. הזיקה היא מהותית, וברור שאין זה מקרה שרבים ממובילי ההגות הזאת בישראל באים מתוך החברה שהמסורת היא לחם חוקה.

ובכל זאת, נראה שהתשובה אינה פשוטה לכולם. אני מבקש אפוא במאמר זה להתייחס אל הביקורת הנזכרת – ולמנף אותה לשם דיון בשאלות מהותיות יותר, בדבר ערכה של ההגות השמרנית והתאמתה לחברה הישראלית ולאתגרים הניצבים בפניה. מתוך הבירור הזה, ננסה לגעת גם בתופעה אחרת המסעירה את הציבוריות הישראלית בשנים האחרונות, תופעה שזכתה לכינוי "חילופי האליטות": המעבר של

מוקדי כוח תרבותיים מהגמוניה כמעט בלעדית של השמאל הציוני אל דומיננטיות של הימין הדתי או המסורתי – מעבר הטומן בחובו גם מעבר מיסודות סוציאליסטיים אל אימוצה של תפיסת עולם ליברלית-לאומית.

שתי תפיסות עולם

בשדה האמונות והאידיאולוגיות, תפיסות העולם והעמדות הפוליטיות, בולט למרחקים קו-שבר מרכזי, המחלק את בני האדם והקבוצות החברתיות לשניים – לימין ולשמאל. אינני מתכוון לחלוקה הישראלית הנעה סביב שאלת "הסכסוך" ו"הכיבוש", הארץ ו"הארץ", אלא לחלוקה רחבה הרבה יותר – שראשיתה כנראה באספה הלאומית הצרפתית שאחרי המהפכה. בשמאל ניצבים מתקני-עולם החותרים לשוויון ורואים את המסגרות המסורתיות כדכאניות, במידה כזו או אחרת; בימין נמצאים אלה המגינים על המסגרות הללו וחרדים מפני הרדיקליזם המהפכני, המאיים להוביל אותנו לעולם שוויוני, שטוח וריק.

הרבה שמות יש לאגפים הללו: את האגף המהפכני מכנים אוהביו 'ליברלי' או דווקא 'פרוגרסיבי', 'רדיקלי' או 'אוניברסלי', 'אקטיביסטי' או שוחר זכויות-אדם, ואילו האגף השמרני טוב פחות בכינויים. גם הוא מתהדר לעיתים ב'ליברלי' הישן והטוב, ולצד זה 'מסורתי' או 'מתון', 'לאומי' או שוחר אחריות.

אבל השמות אינם חשובים. החשוב הוא לתת את הדעת לכך שמדובר בחלוקת-על המאפיינת כבר עשורים רבים את השיח במערב – חלוקה שבה הגורם האקטיבי הוא הפרוגרסיבי והגורם הבולם הוא השמרני; חלוקה שבה ההיסטוריה מכריעה כביכול לצד הפרוגרסיבי, שכן מעוזי השמרנות נכבשים במהירות והוויכוח עובר לזירות חדשות עד ל"טרלול הפרוגרסיבי" הבא.

מהי המחלוקת הערכית העומדת בתשתית אותה חלוקת-על?

לשאלה הזאת ניתנו תשובות רבות משדה ההגות הפוליטית, הפילוסופיה, ואף הפסיכולוגיה. אינני מתיימר לחדש או אפילו להיכנס בעובי הקורה הזו, אלא לנקוט את עמדת המתבונן הלא-מתוחכם, הרואה את המחלוקת הערכית במובן הנראה לעין, הנגיש והיומיומי, של 'תפיסת עולם'. בעיניי, הדבר הבולט ביותר לעין בהבחנה בין 'ימין' ל'שמאל' הוא האינטואיציה המוסרית השונה. אלה נחרדים מדברים מסוימים ש"לא יעלו על הדעת", ואלה מדברים אחרים, לעיתים הפוכים. הוויכוחים הופכים לדו-שיח של חרשים בשל הנחות מוצא שונות באשר לשאלה לאן אנחנו חותרים.

ובכן, בעיניי, קו פרשת-המים משורטט סביב המבנה הראוי של העולם החברתי, ומקומו של האדם בו. בצד האחד רואים את האדם כחלק ממארג מורכב של זהויות שהוא נושא עמו מעצם המקום, הזמן והחברה שהוא נולד אליהם. התפיסה הזו, שנכנה אותה אפוא "מארגית", רואה במשפחה ובקהילה, כמו גם בזהות האתנית והלאומית,

מעגלים שהאדם ניזון מהם ומזין אותם, מעגלים הטוענים את חייו במשמעות. התפיסה המארגית מבינה את העולם כמערכת מורכבת ורבת קשרים, ולא כמרחב שטוח; יש בה, בהכרח, מערכות היררכיות ומאפיינים מהותניים. על פי רוב, אם כי לא בהכרח ולא תמיד, תפיסה מארגית כרוכה באמונה בבורא תבוני ומוסרי.

לעומת התפיסה המארגית, המאפיינת את רוב החברות האנושיות לאורך רוב ההיסטוריה, עולה כפורחת מאז עידן הנאורות תפיסה הרואה את היחיד, את האדם, כעולם בפני עצמו – וחותרת למציאות המשחררת את היחיד מקשרים הנכפים עליו מעצם הולדתו בתוך מעגלי המשפחה והקהילה, הלאום והדת. אומנם, היחיד חייב להתקיים במסגרת חברתית, וחייבים להיקבע חוקים המגינים על היחידים אלה מאלה ומאסדרים את שיתופי הפעולה ביניהם; אלא שמסגרת זו צריכה להיות טכנית וניטרלית ככל האפשר, מושתתת על התארגנות מוסכמת, ונטולת היסוד ההיררכי והמהותני המובנה בתוך המסגרות הוותיקות של העם והקהילה, המשפחה והשבט. אשר על כן נסמכת התפיסה היחידנית על המדינה דווקא: הביורוקרטיה הטכנוקרטית, הקרה והמנוכרת, היא היכולה להבטיח שוויון של ממש. בעיניה הרי כולנו לא יותר מתיקי-מס ומספרי-זהות, השווים בפני החוק. וכך, במקום המערכת ההיררכית המורכבת, הדכאנית מטבעה, הכופה על היחיד תפקידים וגבולות, ניצור לנו עולם של שוויון, שטוח ופשוט, שיש בו רק שני גורמים: היחיד, הניצב כשחקן חופשי על מגרש ענק, והמגרש עצמו, הלוא הוא המדינה (או, מוטב אפילו, השלטון העל-לאומי, האוניברסלי).

שתי העמדות הקוטביות הללו, שתי תפיסות-היסוד הללו, עשויות לדבר בשם החירות ולהביא בפועל לשעבוד. באגף היחידני, המדינה נטולת-הפנים היא בעלת פוטנציאל מושלם לרודנות: אין בה מעגלי תמיכה אינטימיים יותר, ומקור סמכותה הוא המונופול שלה על האלימות. הפוטנציאל של העולם ה"שטוח" להפוך לעולם של שעבוד מוזכר לנו דרך קבע באמצעות דיסטופיות שונות, מ-'1984' דרך 'עולם חדש, מופלא' ועד ל'מטריקס', כמו גם על סמך הניסיון של הרודנויות הקומוניסטיות. אבל הפחד הזה אינו מנטרל את פחד-השעבוד ביחס לחברות המארגיות והמסורתיות, שהתנועה ההיסטורית של המערב עסוקה בבריחה ממנו: מן הפיאודליזם, מן הגבולות המעמדיים, מן האפליה הגזעית, מן השוביניזם. "חופשי זה לגמרי לבד", שר פעם יהודה פוליקר, ושרטט את מאזן האימה: התסריט ההוליוודי הקלאסי הוא מימושה המתקתק של אהבה האסורה בשל מגבלות חברתיות, דתיות, לאומיות או מעמדיות. אך בעולם שמגבלות אלו הוסרו בו, הזוג המאוהב אינו חי באושר ובעושר. הוא מתגרש – כי חיי היחיד חשובים מהמארג המשפחתי והרבי-דורי – רק כדי לגלות שהתסריט הבא כבר מוכן: תסריט דיסטופי שבו האדם עומד לגמרי לבד לנוכח כוח אדיר של משטר או טכנולוגיה.

אקטיביזם ושמרנות

אך נניח רגע לחירות ולסרטים, ונשוב אל קר-השבר המנהל את השיח הציבורי שלנו, זה שבין התפיסה המארגית לתפיסה היחידנית. החברה האנושית נעה במאות האחרונות בעוצמה רבה, בהובלתה של אירופה המערבית, אל עבר היסוד היחידני, כשהיא משתחררת משליטתן של הכנסייה ושל הסטגנציה החברתית המעמדית. קשה להפריז בברכה שהשחרור הזה הוליד, כשאפשר את הקפיצה הגדולה של המערב קדימה: הקדמה המדעית, הכלכלית והטכנולוגית, ששחררה את האנושות ממארת הרעב והמחלות, מקללת זעת-האפיים של אדם הראשון, ואפשרה לו להתחיל לממש את קומת האדם כמי ש"כל שְׁתָּה תַחַת רִגְלָיו" (תהלים ח', ז). אין זה המקום לדיון היסטורי נרחב וטעון, אבל חשוב לציין בכל זאת שהתנועה של אירופה אל הקדמה, אל העידן הפוסט-פיאודלי והתעשייתי, אל מדע חופשי ואל חירויות פוליטיות, לא החלה דווקא מן המהפכה הצרפתית ולא הובלה על ידי פרוגרסיבים רדיקלים. כך או אחרת, העולם אומנם השתחרר מכמה שעבודים רעים, אך מעולם לא הגיע – תודה לאל – אל הקוטב היחידני. הוא רחוק ממנו. אכן, העיור החליש מאוד את מושג הקהילה, והפמיניזם שינה דרמטית את מעמד האישה – אבל המשפחה היא עדיין בסיס-האם של כולנו, הזהות הלאומית חזקה מכפי שציפו, והחלומות על עולם שוויוני ונטול-היררכיות מעולם לא התגשמו. למזלה של האנושות, תוצאותיו המסוכנות של הקוטב היחידני – ריקנות ובדידות – מוטחות בפניה כשעדיין רובה אוזנת לא מעטה בקוטב המארגי.

אבל בעיני מי שתפיסת המוסר שלו מבוססת על התפיסה היחידנית; מי שבעיניו כל אי-שוויון הוא פשע, וכל מהותנות היא דיכוי – בעיני אלה העובדה שהעולם "נתקע" באמצע הדרך היא אסון. אמנם גם בעלי תפיסה כזו עשויים לגלות סנטימנט עז למשפחה, לקהילה ולעם, אבל השוויון חשוב להם יותר. הם מאמינים בתנועה הבלתי נגמרת של ה"קדמה", ולכן הם נקראים "פרוגרסיבים". הם בטוחים שמדובר בתיקון עולם, במשימת קודש, לעיתים קרובות אפילו במסע צלב. בעולמם של הפרוגרסיבים יש – כמעט בהכרח – מאבק בין כוחות אופל לכוחות אור, ולכן הם נקראים, ובצדק, "אקטיביסטים". מולם ניצבים המארגיים, ועיקר פעולתם היא פעולת בלימה. השתגעתם, הם אומרים לאקטיביסטים. אין עולם ללא מהויות, אין מהויות ללא היררכיות, אין יחיד ללא מעגלי זהות. אתם מנסים לפרק הכול! נכון, וטוב שכך – משיבים להם האקטיביסטים ופוצחים בשירת 'אימג'ן'.

כל זה מקבל ביטויים מובהקים בשדה הפוליטי – לא רק בעמדות ובמסקנות אלא גם בהלך-הרוח ובפרשנות המציאות. המארגיים יהיו תמיד חשדניים יותר כלפי המסגרות של המדינה, הביורוקרטיה; היחידנים – כלפי המסורות החברתיות והדעות הקדומות. הפרוגרסיבי המצוי ייחרד מעמדה 'הומופובית' או לאומנית של מורה ויתמוך ללא היסוס בפיטוריו על ידי משרד החינוך, לא רק משום שהוא בעד לגיטימציה ללהט"ב

וסולד מאתנוצנטריות אלא גם משום שהוא בעד אסדרה מדינתית ובירוקרטיה חזקה. המארגי המצוי ייחרד מהפיטורין הללו, לא רק מפני שהוא מכבד עמדות שמרניות בתחום המיני או הלאומי אלא גם בגלל שהוא מתנגד לאסדרה בירוקרטית ולחקיקה המעניקה כוח רב מדי למדינה. למעשה, השמרן עשוי לא לחוש בכלל שמה שהמורה אמר הוא בעייתי; ואביר-הזכויות שמולו בכלל לא ישים לב לכך שהפיטורין הם כפייה כוחנית.

השלכה נוספת של המחלוקת היא על היחס אל המציאות. סיסמת המהפכה "עולם ישן עדי יסוד נחרימה" ממשיכה לרחוש בתודעה של הפרוגרסיבי, הרואה במקרים רבים במציאות החברתית אויב. מכאן מגיע מה שכינינו למעלה הטרלול הפרוגרסיבי: הניסיון לכפות על החברה נורמות אידיאליות (לכאורה), בלי שיש להן הלימה כלשהי עם העובדות והמציאות, מביא לדיסוננסים קשים לעיכול. הטרלול המוכר ביותר הוא אולי הניסיון לכפות דיבור תקין-פוליטית, כזה שבו אדם אינו יכול לעיתים אפילו לדווח על האמת שמול עיניו; אך אותה התרסה נגד העובדות קיימת גם בהתייחסות למגדר הרצוי על ידי אדם כאילו הוא אכן מגדרו המולד, או המחשבה שהכרעות יכולות להיות נקיות לחלוטין מהשפעה של מקורבים, שתהליכים ארגוניים יכולים להיות נקיים ממתח מיני, ושאבטחה צריכה להימנע מ'פרופיילינג' ולהתעלם משיוך אתני. כל אלה מחייבים להפנות גב לשכל הישר, המכיר בטבעו הלא-מושלם של העולם, לטובת שותפות בגייסות הנאורות הצועדים קדימה.

בתודעה של השמרן, לעומת זאת, המציאות אינה אויב, והמרחק בין המתרחש בה לבין מה שנראה כאמת אובייקטיבית נועד גם ללמד אותנו ענווה ביחס לאחרונה. בשל כך, בעלי הגישה המארגית חשים בנוח עם העובדה שמקצועות מסוימים אטרקטיביים לנשים יותר מאשר לגברים, למשל, כשם שהם חשים בנוח עם נטייתם של אנשים לגור ליד הדומים להם. סלידתם מ'תקינות פוליטית' מביאה אותם לעיתים להעלות על נס את "הרגשות הבריאים" של ההמונים הנבערים; רגשות שעשויים להיות לא בריאים ולא מוסריים כלל ועיקר.

החלוקה שהצגתי כאן, בין 'מארגיות' ל'יחידנות', היא כמובן רק פן אחד או דרך-הצגה אחת של מחלוקת הבסיס. אמנה כאן, בלי להרחיב, עוד שתי הבחנות של אינטואיציות מוסריות בין אנשי השמאל לאנשי הימין: ההבחנה בין מוסר מופשט למוסר מעשי, וההבחנה בין מוסר שלילי למוסר חיובי.

מוסר מעשי ומוסר מופשט כיצד? מכמה סיבות שלא אמנה כאן, התפיסות הרווחות באגפים הפרוגרסיביים הן שעוללות מתרחשות במרחב העקרוני ולא הממשי. לדוגמה: אקטיביסטים של השמאל יעדיפו לחתור למצב שבו לפלסטינים תהיה אזרחות, גם אם התוצאה הנלווית לשינוי זה תהיה פגיעה ברמת החיים הממשית שלהם ובזכויות האדם בפועל. העובדה שתחת שלטוננו יש אדם נטול זכויות פוליטיות נתפסת כעוול

מוסרי קוסמי ומהותי, שאותו יש לפתור בכינונה של מדינה פלסטינית; העובדה שכינונה של מדינה כזו תביא אותו פלסטיני עצמו לעוני ולחיים במשטר עריצות, היא בעיה "אבל לא שלנו". האתגר המוסרי נמצא במישור העיקרוני והמופשט ולא הממשי. בדרך דומה, הפמיניסטית הפרוגרסיבית תעדיף לקדם שוויון מאשר להלום את מה שנשים רוצות בפועל (למשל, השקעת זמן במשפחה או סביבת עבודה תחרותית פחות מזו שגברים אוהבים), והפרלמנטר הפרוגרסיבי יעדיף לקדם שכר מינימום גם אם המשמעות היא פיטורי עובדים רבים. העיקרון המוסרי של השוויון, כמו העיקרון המוסרי של הזכויות, חשובים מהטובה הקונקרטי של בני אדם בעולם הממשי.

הבחנה נוספת היא ההבחנה בין מוסר שלילי למוסר חיובי. המארגי והיחידני דבקים שניהם – ברוב המקרים – בעיקרון המכוון והמקודש של אחריות מוסרית של האדם. אלא שהאחריות הזו מתפרשת לעיתים בדרכים שונות. בעיניים פרוגרסיביות, אם קיים מוסר מוחלט הוא על פי רוב שלילי: אל תפגע. או במונחי סביבה: השאר טביעת רגל קטנה ככל הניתן. המוסריות היא הימנעות, גורס השמאל. הצטמצמות. פינוי מקום לאחר. זה מעט פרדוקסלי, כי בעולמנו הלא-מושלם השמאלן הוא אקטיביסט, כלומר חותר לשינוי המציאות, אבל ההבחנה שרירה וקיימת: בעולם האידיאלי שלו הדרישה המוסרית נמצאת בקוטב השלילי, של שמירה על הגבולות ושל הכרה בקיומו של 'האחר'. לעומת זאת, בתפיסות מסורתיות, אין כל זיקה מהותית בין הימנעות למוסר: פעמים שאתה מתעלם ופעמים שאין אתה מתעלם. האחר קיים, אך התביעה שהוא מציב בפני האדם אינה תביעה לפינוי מקום, אלא תביעה לאחריות, שהיא חלק מהמחויבות לחברה והתרומה לקהילה. אם לא עושים לא טועים, מחנכים בימין, ואם לא נוקטים עמדה לא ניתן לממש את האחריות המוסרית של האדם. יותר שמאלנים יתגייסו לארגונים הפועלים למניעת עוולות, יותר ימנים לארגונים העוסקים בחסד. שאלת המבחן המפורסמת ביותר של אבחנה זו היא הנכונות להילחם ברוע – נכונות שבשל היעדרה נרמס המערב הפרוגרסיבי תחת מתקפות דמוגרפיות ותרבותיות של תרבות עדינה פחות.

שתי ההבחנות האחרונות ראויות לדיון נפרד, כמו גם מערכת היחסים המורכבת והמתעתעת לעיתים שיש בינן לבין החלוקה המקורית שהצגתי בהרחבה, זו שבין המארגיות ליחידנות.

הבית היהודי

החלוקה לשני נראטיבים ושתי תפיסות מוסר מעמידה, באופן טבעי, את היהודי המסורתי באגף המארגי. עולמו של היהודי לא מתחיל בעידן הנאורות, וכמו כל תרבות אנושית שאינה תולדת המהפכה ההיא, גם המסורת היהודית אוהזת בתפיסת עולם מארגית מובהקת. העיקר הוא העם ולא המדינה, והעמיות הזו קשורה בזהות, במשפחתיות ובמערכת ערכים פרטיקולרית. אם מדינה, אומרים היהודים

המסורתיים, אז מדינת-לאום: לא מדינת-אזרחים שהיא ישות ביורוקרטית מלאכותית המאגדת יחידים באמנה חברתית, אלא ישות המממשת את הלאומיות האורגנית, ולו המדומיינת, שהיחיד נמנה עם בניה.

השאלה מדוע הדתיים נמצאים בימין היא אפוא על פניה שאלה מוזרה. המסורת שהחברה הדתית חיה לאורה היא מסורת מהותנית והיררכית, המושתתת על אמונה בבורא מיטיב, באמת בת-השגה, ובזיקה המובהקת שבין היחיד למשפחתו ובין הדור הזה לדורות שהיו ושיבאו. אליק לא בא מן הים, אומרת המסורת, ולא נולד מן העפר. הוא אינו מסתובב בעולם חף מתוכן כאשר הוא חותר לממש את זכויותיו האוניברסליות וה"מובנות מאליהם". אליק של המסורת בא לעולם כחלק מסיפור גדול, נושא עמו מסורת עשירה; הוא מתנהל מול עולם מלא ונושא באחריות לחובותיו.

כל זאת עוד לפני שאמרנו שמעצם היותה של חברה מסורתית נובע שהיא שמרנית. חברה מסורתית מכבדת את העבר, יונקת ממנו, מבקשת לעצב את העתיד לאור הערכים שנלמדו בו. גם אם היא אינה נוסטלגית או רומנטית, היא רחוקה מאוד מתפיסות הרואות את העבר כחשוך ואת הישגי התרבויות בעבר כחסרי ערך או כמושחתים מבחינה מוסרית.

במילים אחרות: התפיסה הטבעית לבן החברה המסורתית היא תפיסה מארגית. מדובר קודם כל באינטואיציה תרבותית הנובעת מהסוציולוגיה. כאשר אדם גדל אל משפחה חזקה, קהילה משמעותית וזהות לאומית בטוחה בעצמה, הוא ייטה לייחס להן חשיבות ולראות את המדינה האזרחית כקונסטרוקציה מלאכותית ואת טקסיה כפאתטיים. אך נוסף לאינטואיציה הזו עומדת לימינו של בן החברה המסורתית גם הגות עשירה וארוכה, המעניקה לה בסיס אונטולוגי ומוסרי. הנחותיה של הגות זו רחוקות מאוד מהנחות היסוד הפילוסופיות של תפיסת הנאורות הפרוגרסיבית.

אלא שכאן באה ההסתייגות: היהדות אינה אוחזת בתפיסה שמרנית קלאסית. הסיפור הארוך של אליק שלא-בא-מן-הים הוא סיפור של שחרור ומהפכה: יציאת מצרים. האתוס המשיחי היהודי, המונחל מדור לדור בתוך העם היהודי באינספור דרכים, כמו גם החוויה הקיומית של חיים בגלות כשההיררכיה החברתית מכוונת נגדך – כל אלה מהווים אבני יסוד של הפרוגרסיביות. אבני יסוד יהודיות.

בתשתיתה כציוויליזציה וכהגות, היהדות אינה מקדשת את הקיים אלא חותרת לקדמה; אינה מעריצה את הניצבים בראש הסולם המעמדי אלא מערערת על זכויות היתר שלהם. ספר בראשית מציב את קוראיו יחד עם המערערים על הבכורה ולא עם המעוטרים בכתרה; ספר שמות מעמיד אותנו לצד העבדים שוחרי החירות ומעוטי הכוח, הגלחמים בממלכה מסודרת; ספר דברים חותר לכינונה של מלוכה חוקתית, המגבילה את כוח השלטון וכן הלאה והלאה. התורה מעניקה זכויות לעבדים ולנשים

בעולם שבו היו הללו רכוש, משרטטת חזון כלכלי-חברתי שבו לא יכול לצמוח מעמד של בעלי-אחוזות וצמיתים, ומעמידה את אלוהים לצידו של העני והלווה. היא אוסרת על בעלי ההון לנצלו לשעבודם של אחרים, ואוסרת באיסור חמור להשתמש בהון להטיית משפט; היא אף תובעת מן השופטים שוויון חמור בין הטוענים לפנייהם, קטון כגדול. "לא תגורו מפני איש", היא מצווה בהתרסה כלפי מבני הכוח הדכאניים, בתנופה של מי שיודעים שאלוהים בכבודו ובעצמו מגבה עולם טוב יותר מזה שבו היררכיה מצדיקה עוולות.

אין זה פלא, אפוא, שיהודים מהווים גרעין חשוב, אם לא ראש חץ מוביל, בקרב מתקני העולם הפרוגרסיביים. זו לא תקלה מקרית של המהפכה הרוסית, אלא דפוס חוזר מאז ועד עתה: השמאל העולמי נשען על רעיונות יהודיים ובעיקר על דחף יהודי.

אבל מרכיב אחר של הדפוס החוזר הזה הוא שכמעט תמיד מדובר ברעיון 'יהודי' שאיננו מובא בכלים יהודיים. זהו דחף הניצב לבדו, עירום ממחלצות התורה והמצוות, המסורת והמנהג שריסנו אותו במשך כל הדורות והתאימו אותו למציאות האנושית ולפיכחון הנדרש כדי לפעול בה.

כי זה בעצם מה שמבדיל בין היסוד המשיחי המובנה בתפיסת העולם היהודית לבין זה המשוקע בתפיסת העולם הפרוגרסיבית: ראשית, היהדות חותרת לביטול העוולות הנגרמות על ידי ההיררכיות החברתיות, אך אין היא חותרת לביטול המבנים החברתיים עצמם, וגם לא לשוויון שטוח; שנית, החתירה היהודית לתיקון נעשית בענווה: היא מעלה על נס את התבונה האנושית ואת האינטואיציות המוסריות האנושיות, ואף נותנת מקום של כבוד ל'סרבני מצפון' נגד עוולות, אך אינה סבורה שהתבונה המופשטת של היחיד חכמה מן הטבע או מן הניסיון החברתי המצטבר. החתירה לתיקון גם נעשית באמונה: האדם לא נתפס כיצור תבוני יחיד במרחב של אבסורד, שבו משימתו העליונה היא למרוד, אלא כמי שנולד אל עולם שנברא בידי האלוהים הטוב, עולם שיש לו משמעות ויש בו היגיון – ושהאדם צריך להיות מודע בו לגבולות כוחו.

אכן, האדם נדרש לשפר את המציאות ונושא באחריות מוסרית כבדה – אך האחריות הזו יכולה לתבוע מהאדם שימור כשם שהיא תובעת ממנו שינוי; פיכחון ומתינות ולא דווקא זעם קדוש. מעבר לכל זה, העולם, והמציאות החברתית, אינם א-פרוירית אויב.

שמרנות על הרצף הדתי

אם לסכם את שאמרנו בפרקים הקודמים, ההגות המכונה שמרנות ליברלית, או ניאו-שמרנות (להבדיל משמרנות ריאקציונית המקדשת את הקיים) – אותה הגות שכאן אנו מכנים אותה 'מארגית' או 'מתונה', ושהנגדנו בינה ובין הפרוגרסיביות החותרת לשוויון כערך-עליון – משקפת יפה את עמדות היסוד של תפיסה יהודית מסורתית,

עמדות-יסוד הנמצאות עמוק בתשתית האופן שבו כל מי שנולד בחברה דתית מתבונן על העולם.

עם זאת, השמרנות הליברלית אינה מדברת בשפה דתית ואינה נזקקת להיבט הריטואלי, האמוני והפרטיקולרי שלה. זו גרסה מחולנת של התבוננות מסורתית על העולם: כזו הריקה מממד הקסם הדתי, זה הבטוח באמת קונקרטי בעלת תוקף מטפיזי, ואשר לא נתפתתה להמיר את הקסם הדתי הזה בקסמיה של דת אחרת, פרוגרסיבית.

ממילא, היא נעשית לברירת המחדל הטבעית של מי שגדל בחברה דתית ועבר תהליך של חילון. כשאני אומר חילון כאן אני מתכוון דווקא לכאלה שהתרחקו מהזדהות עם התכנים הדתיים הקונקרטיים, או שמטילים בהם ספק; לא לחילון בדרך "מרידה" של ממש – שכן המורד או הכועס עשוי בהחלט לאמץ השקפת עולם שמאלית מובהקת. עוברי תהליך החילון הזה מצויים על פי רוב "על הרצף" במונח כלשהו – וכמעט תמיד הם ינקטו עמדות ימניות, שמרניות, מארגיות.

יותר מזה: אחד המאפיינים המובהקים של השיח השמרני-ליברלי בישראל, שהוא שיח של מעגלים מצומצמים למדי, הוא המאפיין הסוציולוגי. המעגלים הללו מורכבים מדתיים, דתל"שים וחילונים המרגישים קרובים מאוד רעיונית; וגם כאשר מתקיים בו ויכוח דתי-חילוני קלאסי, כמו על אמיתות התורה או המחויבות להלכה, הוא נעשה בצורה עניינית לאין ערוך, ובלי שנפערת דרכו התהום הערכית המוכרת. האינטואיציות המשותפות הללו עומדות מאחורי כמה תופעות פוליטיות של העשור האחרון, ממעגלי הכיפות-הסרוגות סביב ראש הממשלה עד לשותפות הדתית-חילונית של 'הימין החדש'. זו אינה אותה ברית ארץ-ישראל-השלמה שנקמה בעבר בין הניצים של ההתיישבות העובדת, בהם סוציאליסטים ואתאיסטים, לאנשי גוש אמונים, שהאמינו בריאליזם משיחי וברנסנס דתי מובהק. הפעם מדובר בברית צעירה ומשכילה של קבוצות בעלות מודעות פוליטית גבוהה, המבקשות לרפא את השיח הישראלי מסכנות הפרוגרסיביות. בתוך הקבוצות הללו לא מתקיים פער תיאולוגי-פילוסופי של ממש: מדובר במאמינים המשוכנעים שבני אדם צריכים לפעול בעולם כאילו מלוא האחריות עליהם, ובחילונים המכבדים את המסורת ומאמינים בהרבה מיסודותיה.

מחוץ למעגל נשארות דווקא שתי קבוצות דתיות הרואות שתיהן את התכנים של היהדות כבלתי-ניגונים-לחילון, כלומר כמרחב רליגיוזי ואוטורי שלא יכולה להיות לו זיקה ישירה לשאלות של מדיניות ציבורית הנידונות בכלים תבוניים. קבוצה אחת היא האגף הליברלי-פרוגרסיבי הדתי: הלה התרגל לראות את הזהות היהודית, הדתית והפרטיקולרית, כמשלימה את הזהות האנושית הנוטלת חלק בחזון הקדמה הגדול – ולא כמקור ערכי המתוכח עם תפיסות היסוד של החזון הזה. 'תורה עם דרך ארץ' נתפסת בחוגים אלה כמושכל-יסוד, המבהיר שיש לפרש את היהדות באופן שאינו

סותר את המוסר המקובל בחוגים הנאורים, כלומר את הערכים הפרוגרסיביים. המצוות שאינן הולמות את הערכים הללו הן עניין 'דתי' במובן הריטואלי, הפרטי, של המילה. קבוצה שנייה היא האגף החרד"ל-אידיאולוגי, המזוהה עם ישיבות ה'קו', שבעיניו הערכים של הקודש אינם יכולים להיתרגם לעולם החול, כיוון שאלו עולמות הנתונים במאבק אדירים זה בזה. אותו רצף, המהווה תשתית נוחה כל כך לניאור-שמרנות יהודית, הוא בעיניהם המחוז המסוכן ביותר המאיים על הקדושה.

ציונות

כדי להשלים את התמונה, ולהבהיר כמה גורמים ההופכים אותה למורכבת יותר, נדרשות כמה מילים על ההיסטוריה של השמאל והימין בהקשר הייחודי לישראל: המפעל הציוני. הציונות היא מפעל מהפכני מובהק – כנראה המהפכה היחידה שהצליחה במאה העשרים. מצד שני, היא מפעל רסטורטיבי, הבא להשיב עם אל ארצו העתיקה לאור חזון הנשען כולו על מסורת נושנה העוברת מדור לדור; במובן הזה, כמו גם בהיותה לאומית-פרטיקולרית, היא מפעל שמרני.

ייחודו של הפרויקט הציוני הפך את החלוקה של ימין ושמאל, המוכרת בעולם, למבלבלת בהקשר הישראלי. הכוח המרכזי שהוביל את הציונות, את היישוב ואת ישראל הצעירה בעידן המכונן שלה היה קולקטיביזם לאומי: גיוס כל הכוחות לטובת מפעל התיישבות, הגנה ופיתוח, תוך העדפת ה"אנחנו" על ה"אני" והלאומי-פרטיקולרי על המעמדי-אוניברסלי. תנועת העבודה ההיסטורית, ושותפיה המסורתיים בציונות הדתית, חלקו השקפה דומה, מין גרסה יהודית של הומניזם סוציאליסטי, שהיו בו ניציות מדינית (כריאליזם, לא כאידיאל – שהיה השלום) ומשק ריכוזי (מתוך שילוב בין מניעים סוציאליסטיים להכרח לאומי). בשנים המכוננות, המתח בין היסוד של ה'מדינה' כמוסד בירוקרטי ואזרחי לבין היסוד ה'לאומי' כעניין של זהות מולדת נותר עניין לתיאורטיקנים בלבד: היישוב העברי היה קהילה לאומית מובהקת, וישראל הצעירה נתפסה כגלגול ישיר שלו – אף שכללה תחת כנפיה גם מיעוט ערבי.

אך התבגרותה של מדינת ישראל הולידה פיצול ב"ברית ההיסטורית", ששיקף פיצול עמוק יותר שהיה קשור במקורות ההשראה. השמאל הציוני נעשה חשוף יותר ויותר לשיח הפוסט-קולוניאלי והאנטי-לאומי של המערב, אימץ תפיסות אינדיבידואליות והחל לפרש את זיקתו לישראל כ'אזרחית' יותר. גם הזיקה העמוקה אל היהדות, שהייתה נחלת החוגים המרכזיים של תנועת העבודה, זיקה שהובילה לפירוש הציונות כמפעל משיחי מחולן ולשימור ציפייה של 'חברת מופת' ו'אור לגויים', נחלשה אחרי דורות של חינוך שהתרחק מהמקורות. אכן, חינו של הסוציאליזם שקע גם כאן, אבל תחתיו באו אופנות רעיוניות חדשות המושתתות אף הן על שלילת המעגלים הזהותיים לטובת עולם חדש ומופלא.

במקביל, או שמא בתגובה, הציונות הדתית שבה אל נמל-הבית האורתודוקסי שלה, שבו היסוד הלאומי-פרטיקולרי הוא הדומיננטי, והיא מתחילה להבחין בין הקולקטיביזם הלאומי לזה המדינתי – ומוצאת בחשיבה הכלכלית הימנית הד נאמן יותר לאינטואיציות הטבעיות לה. חוץ מזה, זה עובד: המעבר של מדינת ישראל לכלכלה חופשית יותר, וקריסתו הכלכלית והמדינית של הגוש המזרחי בשנות השמונים, לימדו את מי שהיה מוכן להקשיב להיסטוריה שהשוק החופשי מביא לשגשוג לאומי יותר מאשר תכנון מרכזי ואוטופיות סוציאליסטיות.

הברית ההיסטורית – שיש המקוננים עליה עדיין, ומבקשים להקים לתחייה את השמאל הציוני 'הישן' ואת הציונות הדתית 'הישנה' – סיימה כנראה את תפקידה; והמחלוקות היסודיות, הקשורות לא מעט גם לשאלת האמונה (באלוהים, בתנ"ך, בייחודו וייעודו של ישראל), שבו ועלו. כפי שנראה להלן, המשך שגשוגה של מדינת ישראל כמימוש המפעל הציוני מחייב אליטה המחויבת לייחוד ולייעוד הללו – דבר המתבטא בתהליך "חילופי האליטות" המתרחש, לא בלי זעזועים וגלי-הדף, מול עינינו.

ישראליות

מדינת ישראל מקיימת כיום בתוכה אנומליה ייחודית.

מצד אחד, זוהי מדינה השייכת בטבורה לעולם המערבי. שייכות תרבותית וערכית, ושייכות כלכלית, פוליטית וטכנולוגית. כמו בשאר מחוזות המורשת היהודית-נוצרית, ישראל – והציונות שכוננה אותה – מאמינות באדם וברוחו, באחריותו המוסרית ובתפקידו הקוסמי; כמו ברוב מדינות המערב האירופי, נהוג בה משטר דמוקרטי, מכובדות בה חירויות נרחבות, ומתקיימים בה כלכלה מתקדמת, מדע מפותח ורפואה מן השורה הראשונה. מן הצד השני, מדינת ישראל היא מדינת לאום בעידן שבו סר חן הלאומיות בעיני המערב; היא מדינה "משפחתית" בעידן של פירוק אינדיבידואלי; היא מדינה מאמינה בעולם מחולן; היא מדינה נלחמת (בלית ברירה) בעולם שהרגיל את עצמו להתבונן מהצד בניצחונות מתנגדיו; היא מדינה אופטימית וצומחת, דמוגרפית וכלכלית, בעידן שבו הציוויליזציות המערביות מחשבות את קצן לאחור.

אופייה זה של מדינת ישראל מעיד שהחברה הישראלית רחוקה מהפרוגרסיביות המאפיינת את השמאל העולמי. לא במקרה, השמאל הזה נוטה להתייחס אליה כאל מדינה 'רעה' במקרה הטוב. אך בה במידה, ואולי אפילו יותר, רחוקה החברה הישראלית מן החברות השבטיות-דתיות של הסביבה הקרובה, שניתן לכנותן 'שמרניות' במובן הקשה והישן. אם ישנה תפיסת עולם היכולה להעניק גיבוי אינטלקטואלי ולהסביר את התשתית הערכית של החברה הישראלית, הרי זו אותה שמרנות ליברלית, מארגיות פתוחה, או מתניות פוליטית – השם אינו משנה.

זוהי, כמובן, גם הסיבה שהמסורת האינטלקטואלית הרלוונטית ביותר לחברה הישראלית, מלבד זו הבאה מן המסורת היהודית עצמה, היא המסורת האנגלו-אמריקנית – שבה צמחה התפיסה האמורה, ושבקרבה תמיכה עמוקה ועתיקה בציונות. אבל חשוב מכך – זוהי הסיבה מדוע האוחזים בתפיסת העולם הניאו-שמרנית נוטים להיות בעלי חוסן לאומי גבוה, ציונים גאים השמחים להיות ישראלים ולשאת בעול הגנתה ופיתוחה של ארצם.

סיפורה של ההגות המארגית אינו רק סיפור של חוסן לאומי. סיפור תקומתו של העם היהודי הוא הדרמה הטובה ביותר של המאה העשרים, שהדליקה אור של פליאה והערצה בעיניהם של מיליונים ברחבי העולם – ואור עמוק עוד יותר אצל מי שהתבוננו בו לצד קריאה בתנ"ך. הישרדותה של ישראל במלחמת השחרור, קיבוץ הגלויות מכל העולם, הפרחת השממה וניצחונות ששת הימים, כל אלה מיקדו לכאן את עיני העולם כולו, שראה, בין השאר, בשורה מופלאה באופן שבו נבואות עתיקות וקדושות התגשמו באמצעים חילוניים בעולם מודרני. אך הבשורה הזו היא גם שטר המחכה לפירעון: מה יש לניסוי הישראלי להציע למערב השרוי במושבר? מהי האלטרנטיבה שעשויים היהודים להביא לציוויליזציה שעדיין מלקקת את פצעי מלחמות העולם והייאוש הקיומי שהן הולידו? האם יוצאת תורה מציון, או שהמערב נידון להמשיך להיזרק בכף הקלע בין פרוגרסיביות נלהבת למחיריה העגומים?

דומני שטיפוח ההגות המתונה, זו החותרת לתיקון עולם מתוך כבוד למעגלי הזהות ומתוך ענווה כלפי אלוהים, כלפי החברה האנושית וכלפי ההיסטוריה, עשוי להיות בסיס לתשובה של תורה היוצאת מציון. תורה ששורשיה במקרא ושפתה שפת העת הזאת.